

FYSIK I OVERBLIK

KOMPENDIUM I FYSIK

FYSIKFORLAGET
2012

Om dette eksemplar

Dette eksemplar er fremstillet af Nota til Balder Westergaard Holst. Eksemplaret er personligt og må ikke deles. Misbrug kan medføre udelukkelse fra Nota og retsforfølgelse. Eksemplaret indeholder data, så det kan spores tilbage til brugerden.

**Fysik i overblik
kompendium i fysik, 7. udgave**
(C) 2013 Fysikforlaget

Redaktion

Kim Bertelsen
Frank Lisberg Borum
Gert Hansen
Nils Kruse
Randi Larsen

Layout og illustrationer

Niels Elbrønd Hansen

Omslagsfoto

Airbus 300 Zero-G

Copyright

Kopiering fra denne bog må kun finde sted på institutioner, der har indgået aftale med Copy–Dan, og kun inden for de i aftalen nævnte rammer.

Tryk

Zeuner Grafisk as, Odder

2. oplag

ISBN 978-87-7792-045-5

Salg

LMFK–Sekretariatet, Slotsgade 2³, 2200 København N
www.lmfp.dk
tlf. 35 39 00 64

Indholdsfortegnelse

Forord	4
Energi og varme	5
Elektricitet og magnetisme	7
Bølger	11
Atomer og atomkerner	13
Mekanik	17
Kosmologi	27
Tabeller	28
Kernekort	34
Grundstoffersnes periodesystem	36

Forord

Fysik i overblik, kompendium i fysik, 7. udgave er tænkt som en lille, overskuelig håndbog, som eleverne altid kan have ved hånden i den daglige undervisning i fysik. Bogen er ikke en koncentreret lærebog, men en fagligt opdateret oversigt over relevante formler, notationer og benævelser i overensstemmelse med læreplanerne for fysik.

Udover formler har vi valgt at medtage en række hyppigt brugte naturkonstanter samt visse udvalgte tabeller. Det skal bemærkes, at disse tabeller med henblik på den skriftlige prøve i fysik A ikke kan erstatte *Databog fysik og kemi*. I den foreliggende 7. udgave har vi valgt at tilføje formler for areal og volumen af objekter, som eleverne ofte støder på i undervisningen i fysik.

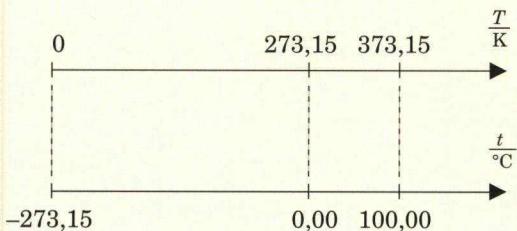
Bogen er revideret af en arbejdsgruppe bestående af Kim Bertelsen, Frank Lisberg Borum, Gert Hansen, Nils Kruse og Randi Larsen.

September 2012

Forfatterne

Energi og varme

Temperatur

$$\frac{T}{K} = \frac{t}{^{\circ}\text{C}} + 273,15$$

T er temperaturen målt i kelvin, og t er temperaturen målt i grader celsius. Temperaturforskelle har samme talværdi i de to skalaer.

Temperaturen $-273,15\ ^{\circ}\text{C} = 0\text{ K}$ er det absolutte nulpunkt.

Varmekapacitet

Q er den varme, som tilføres et system med varmekapaciteten C , når temperaturtilvæksten er ΔT .

$$Q = C \cdot \Delta T$$

Specifik varmekapacitet

C er varmekapaciteten for en stofmængde, der består af et stof med den specifikke varmekapacitet c .

Stofmængdens masse er m .

$$C = m \cdot c$$

Specifik smeltevarme

Q er den varme, som en stofmængde modtager eller afgiver, når den smelter eller størkner.

L_s er stoffets specifikke smeltevarme, og m er stofmængdens masse.

$$Q = m \cdot L_s$$

Specifik fordampningsvarme

Q er den varme, som en stofmængde modtager eller afgiver, når den fordamper eller fortættes.

$$Q = m \cdot L_f$$

L_f er stoffets specifikke fordampningsvarme, og m er stofmængdens masse.

Nyttevirkning

ΔE_{nytte} er den nyttiggjorte energi ved en proces med nyttevirkning η .

$$\eta = \frac{\Delta E_{nytte}}{\Delta E_{tilført}}$$

$\Delta E_{tilført}$ er den tilførte energi.

Elektricitet og magnetisme

ELEKTRISK STRØMSTYRKE

Strømstyrke

q er størrelsen af den elektriske ladning, der i tidsrummet Δt strømmer gennem et tværsnit af en leder, hvor strømstyrken er I .

$$q = I \cdot \Delta t$$

ELEKTRISK ENERGI OG EFFEKT

Elektrisk energi

E er den elektriske energi, som omsættes i en komponent, når størrelsen af spændingsfaldet over komponenten er U .

$$E = U \cdot q$$

q er størrelsen af den elektriske ladning, der strømmer gennem komponenten, mens energien E omsættes.

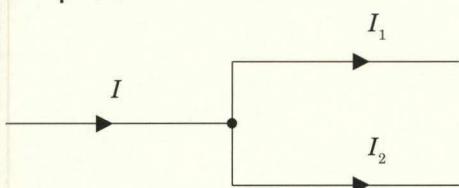
Elektrisk effekt

P er den effekt, hvormed der omsættes elektrisk energi i en komponent, når størrelsen af spændingsfaldet over komponenten er U , og strømstyrken gennem den er I .

$$P = U \cdot I$$

ELEKTRISKE KREDSLØB

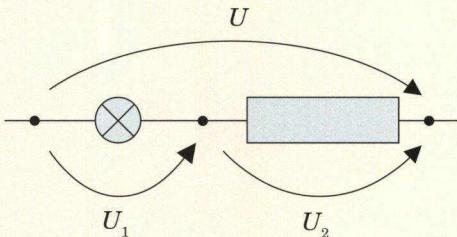
Knudepunkt

$$I = I_1 + I_2$$

Den samlede strømstyrke hen mod et knudepunkt er lig den samlede strømstyrke væk fra knudepunktet.

Det samlede spændingsfald

$$U = U_1 + U_2$$

Det samlede spændingsfald U over to serieforbundne komponenter er summen af spændingsfaldene over de enkelte komponenter.

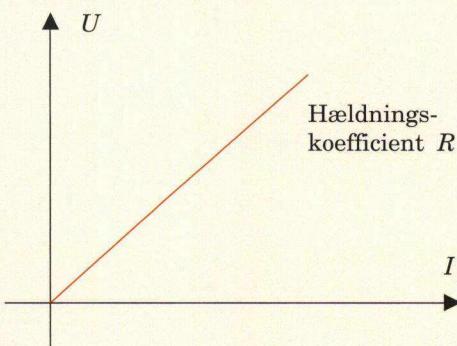
RESISTANS

En komponents resistans

R er komponentens resistans, når U er spændingsfaldet over komponenten, og I er strømstyrken gennem den.

$$R = \frac{U}{I}$$

Ohms lov for en resistor

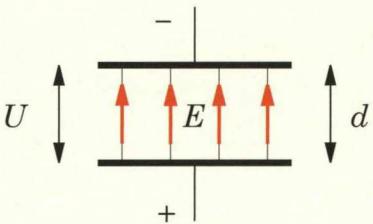

$$U = R \cdot I$$

(I, U)-karakteristikken for en resistor er en ret linje gennem begyndelsespunktet. Den rette linjes hældningskoefficient er resistorens resistans R .

ELEKTRISK FELT

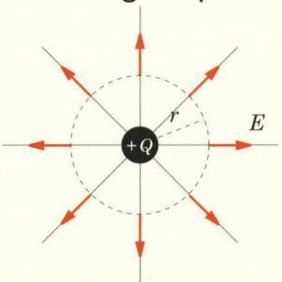
Elektrisk felt mellem to plader

$$E = \frac{U}{d}$$

E er størrelsen af det elektriske felt i mellemrummet mellem to parallelle plader. U er spændingsfaldet mellem pladerne, og d er afstanden mellem pladerne.

Elektrisk felt omkring en punktladning

$$E = k_c \cdot \frac{|Q|}{r^2}$$

E er størrelsen af det elektriske felt i afstanden r fra en punktladning Q . k_c er Coulomb konstanten.

Kraft på en punktladning

F er størrelsen af kraften på en punktladning q , der befinder sig i et punkt, hvor det elektriske felt har størrelsen E .

$$F = |q| \cdot E$$

Når q er positiv, har kraften og det elektriske felt samme retning. Når q er negativ, er kraften og det elektriske felt modsatrettede.

Energiændring

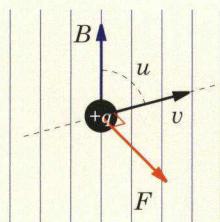
ΔE_{kin} er ændringen i kinetisk energi for en punktladning q , som gennemløber spændingsfaldet U .

$$\Delta E_{\text{kin}} = U \cdot q$$

MAGNETFELT

Kraft på en punktladning

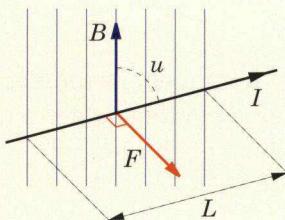
F er størrelsen af kraften på en punktladning q , som bevæger sig med farten v i et magnetfelt med størrelsen B . u er vinklen mellem v og B .

$$F = |q| \cdot v \cdot B \cdot \sin(u)$$

Laplaces lov

F er størrelsen af kraften på en leder med længden L , hvor strømstyrken er I . Lederen befinner sig i et magnetfelt med størrelsen B . u er vinklen mellem strømretningen og B .

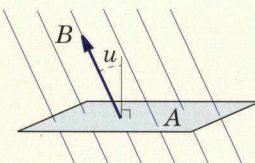

$$F = I \cdot L \cdot B \cdot \sin(u)$$

INDUKTION

Magnetisk flux

Φ_B er den magnetiske flux gennem et område med arealet A , som befinner sig i et magnetfelt med størrelsen B . u er vinklen mellem normalen og B .

$$\Phi_B = B \cdot A \cdot \cos(u)$$

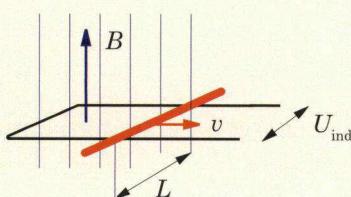
Faradays induktionslov

U_{ind} er det inducerede spændingsfald i en leder, som omkranser et område. Φ_B er den magnetiske flux gennem området til tiden t .

$$U_{\text{ind}} = -\frac{d\Phi_B}{dt}$$

Induceret spændingsfald

U_{ind} er det inducerede spændingsfald i et lederykk med længden L , hvor lederykket bevæger sig med farten v vinkelret på et magnetfelt med størrelsen B .

$$U_{\text{ind}} = B \cdot L \cdot v$$

Bølger

HARMONISKE BØLGER

Frekvens og periode

f er frekvensen, og T er perioden for en harmonisk bølge.

$$f = \frac{1}{T}$$

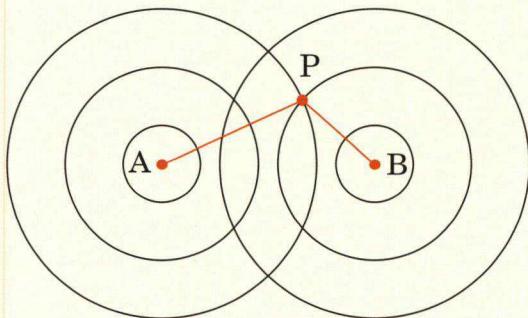
Udbredelsesfart

v er udbredelsesfarten for en harmonisk bølge. λ er bølgelængden, og f er frekvensen.

$$v = \lambda \cdot f$$

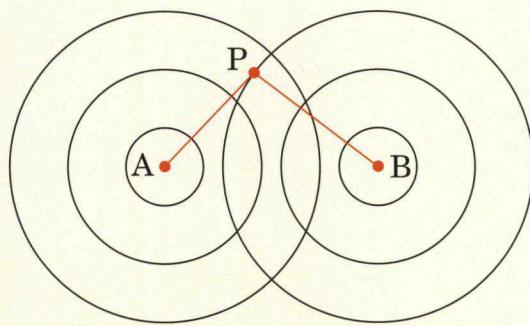
INTERFERENS

Konstruktiv interferens

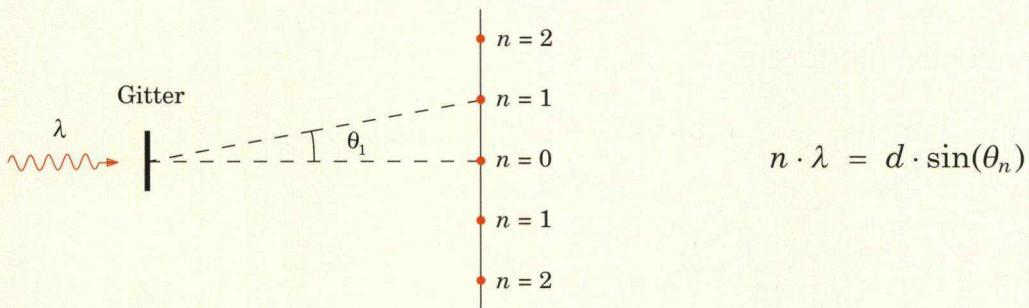
To bølger med samme bølgelængde λ udsendt i takt fra A og B forstærker hinanden i et punkt P, når vejlængdeforskellen hen til P for de interfererende bølger er $0 \cdot \lambda, 1 \cdot \lambda, 2 \cdot \lambda, 3 \cdot \lambda, \dots$.

Destruktiv interferens

To bølger med samme bølgelængde λ udsendt i takt fra A og B svækker hinanden i et punkt P, når vejlængdeforskellen hen til P for de interfererende bølger er $\frac{1}{2} \cdot \lambda, \frac{3}{2} \cdot \lambda, \frac{5}{2} \cdot \lambda, \dots$

Gitter

Når en bølle med bølgelængden λ rammer vinkelret ind på et gitter, er der konstruktiv interferens i de retninger, som svarer til afbøjningsvinklerne θ_n .

Tallet n er ordenen.

Gitterkonstanten d er afstanden mellem to nabospalter i gitteret.

Atomer og atomkerner

ELEKTROMAGNETISK STRÅLING

Udbredelsesfart

Elektromagnetisk stråling udbreder sig i vakuum med lysets fart c .

$$c = \lambda \cdot f$$

λ er strålingen's bølgelængde, og f er frekvensen.

En fotons energi

E_γ er energien af en foton i elektromagnetisk stråling med bølgelængde λ og frekvens f .

$$E_\gamma = h \cdot f = \frac{h \cdot c}{\lambda}$$

c er lysets fart, og h er Planck konstanten.

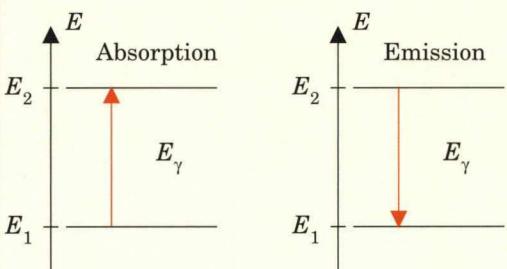
En fotons bevægelsesmængde

p er bevægelsesmængden af en foton i elektromagnetisk stråling med bølgelængde λ og frekvens f .

$$p = \frac{h \cdot f}{c} = \frac{h}{\lambda}$$

c er lysets fart, og h er Planck konstanten.

Emission og absorption

$$E_\gamma = E_2 - E_1$$

Et atomart system kan overgå fra en energitilstand til en anden ved at udsende eller absorbere en foton med energien E_γ .

E_1 og E_2 er energierne i de to tilstande.

ATOMKERNER

Atomkerners bestanddele

A er nukleontallet, Z er protontallet, og N er neutrontallet.
$$A = Z + N$$

 A kaldes også massetallet.
 Z kaldes også atomnummeret.

KERNEREAKTIONER

Bevarelsessætninger

Ved radioaktive henfald og alle andre kernereaktioner er følgende størrelser bevaret:

- Det samlede nukleontal
- Den samlede elektriske ladning
- Det samlede leptontal
- Den samlede energi
- Den samlede bevægelsesmængde

Ækvivalensen mellem masse og energi

E er den energi, som et system tillægges alene på grund af systemets masse m .
$$E = m \cdot c^2$$

c er lysets fart.

Q-værdi

Δm er tilvæksten i den samlede masse ved en proces med Q-værdien Q .

c er lysets fart.

ΔE_{kin} er tilvæksten i kinetisk energi for de partikler, der indgår i processen.

$$Q = \Delta E_{\text{kin}} = -\Delta m \cdot c^2$$

RADIOAKTIVE HENFALD

Henfaldsskemaer

${}^A_Z X$ er moderkernen, og ${}^A_Z Y$ er datterkernen.

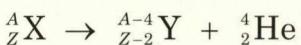
${}^0_{-1} e$ er en elektron, og ${}^0_{+1} e$ er en positron.

ν_e er en neutrino, og $\bar{\nu}_e$ er en antineutrino.

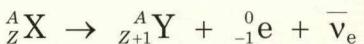
γ er en foton.

* betegner en exciteret tilstand af kernen.

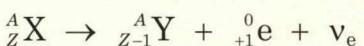
α - henfald :

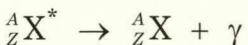
β^- - henfald :

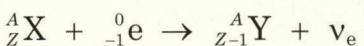
β^+ - henfald :

γ - henfald :

Elektronindfangning :

Henfaldsloven

N er antal kerner til tiden t i en prøve, der kun indeholder ét radioaktivt nuklid, og som til tiden $t = 0$ s indeholder N_0 kerner.

k er henfaldskonstanten, og $T_{\frac{1}{2}}$ er halveringstiden.

$$\begin{aligned} N &= N_0 \cdot e^{-k \cdot t} \\ &= N_0 \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^{\frac{t}{T_{\frac{1}{2}}}} \end{aligned}$$

Henfaldskonstanten

k er henfaldskonstanten, og $T_{\frac{1}{2}}$ er halveringstiden.

$$k = \frac{\ln(2)}{T_{\frac{1}{2}}}$$

Aktivitet

A er aktiviteten, og N er antal kerner til tiden t .

$$A = -\frac{dN}{dt}$$

Aktivitet og antal kerner

A er aktiviteten, og N er antal kerner.
 k er henfaldskonstanten.

$$A = k \cdot N$$

Aktivitet som funktion af tiden

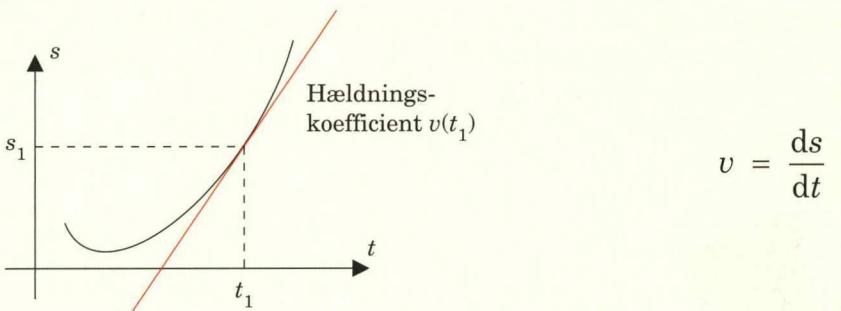
A er aktiviteten til tiden t fra en prøve, der kun indeholder ét radioaktivt nuklid, og som til tiden $t = 0$ s har aktiviteten A_0 .
 k er henfaldskonstanten, og $T_{\frac{1}{2}}$ er halveringstiden.

$$\begin{aligned} A &= A_0 \cdot e^{-k \cdot t} \\ &= A_0 \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^{\frac{t}{T_{\frac{1}{2}}}} \end{aligned}$$

Mekanik

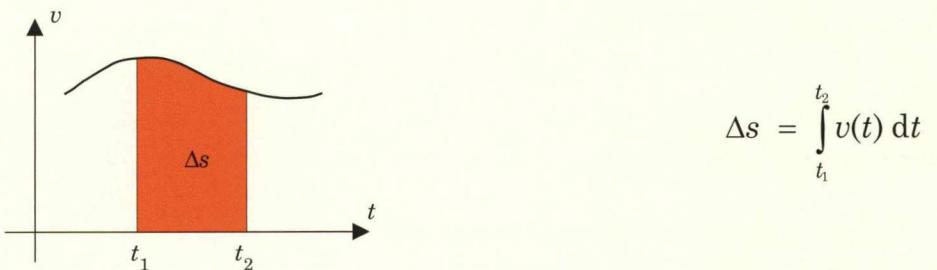
BEVÆGELSE I ÉN DIMENSION

Hastighed

Hastigheden v er differentialkvotienten af stedfunktionen $s(t)$.

Hastigheden til tiden t_1 er hældningskoefficienten for tangenten til (t,s) -grafen i punktet (t_1, s_1) .

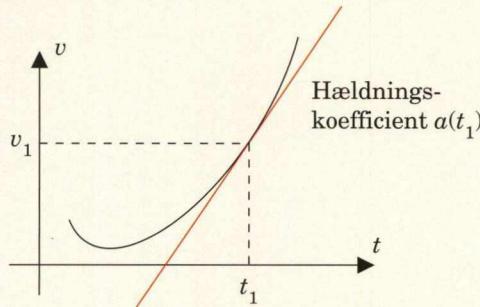
For en partikel, der bevæger sig i én retning, er den tilbagelagte vejlængde Δs i tidsrummet fra t_1 til t_2 lig med arealet under (t,v) -grafen fra t_1 til t_2 .

Gennemsnitshastighed

v_{gns} er gennemsnitshastigheden i tidsrummet Δt .
 Δs er den tilbagelagte vejstrækning i dette tidsrum.

$$v_{gns} = \frac{\Delta s}{\Delta t}$$

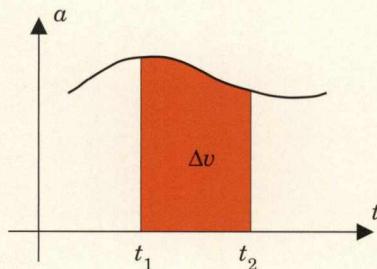
Acceleration

$$a = \frac{dv}{dt}$$

Accelerationen a er differentialkvotienten af hastighedsfunktionen $v(t)$.

Accelerationen til tiden t_1 er hældningskoefficienten for tangenten til (t, v) -grafen i punktet (t_1, v_1) .

$$\Delta v = \int_{t_1}^{t_2} a(t) dt$$

For en partikel, der bevæger sig i én retning, er hastighedstilvæksten Δv i tidsrummet fra t_1 til t_2 lig med arealet under (t, a) -grafen fra t_1 til t_2 .

Gennemsnitsacceleration

a_{gns} er gennemsnitsaccelerationen i tidsrummet Δt .
 Δv er hastighedstilvæksten i dette tidsrum.

$$a_{gns} = \frac{\Delta v}{\Delta t}$$

Jævn bevægelse

$s(t)$ er stedfunktionen for en bevægelse med konstant hastighed v og begyndelsessted s_0 .

$$s = v \cdot t + s_0$$

Jævnt voksende bevægelse

$s(t)$ er stedfunktionen for en bevægelse med konstant acceleration a , begyndelseshastighed v_0 og begyndelsesstedet s_0 .

$v(t)$ er den tilhørende hastighedsfunktion.

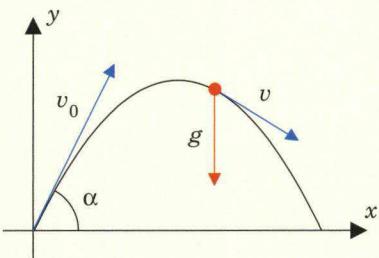
$$s = \frac{1}{2} \cdot a \cdot t^2 + v_0 \cdot t + s_0$$

$$v = a \cdot t + v_0$$

$$v^2 - v_0^2 = 2 \cdot a \cdot (s - s_0)$$

BEVÆGELSE I TO DIMENSIONER

Skråt kast i et homogent tyngdefelt

(x, y) er stedkoordinaterne for en partikel, der bevæger sig i et homogent tyngdefelt med tyngdeaccelerationen g .

Begyndelsesstedet er $(0 \text{ m}, 0 \text{ m})$.

Begyndelseshastigheden har størrelsen v_0 og danner vinklen α med x -aksen.

v_x og v_y er hastighedskoordinaterne, og v er farten.

a_x og a_y er accelerationskoordinaterne.

$$x = v_0 \cdot \cos(\alpha) \cdot t$$

$$y = -\frac{1}{2} \cdot g \cdot t^2 + v_0 \cdot \sin(\alpha) \cdot t$$

$$v_x = v_0 \cdot \cos(\alpha)$$

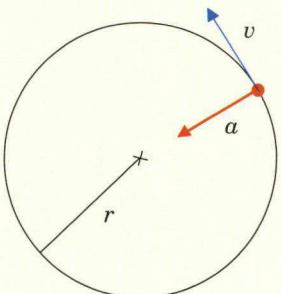
$$v_y = -g \cdot t + v_0 \cdot \sin(\alpha)$$

$$v = \sqrt{v_x^2 + v_y^2}$$

$$a_x = 0$$

$$a_y = -g$$

Jævn cirkelbevægelse

v er farten i en cirkelbevægelse med konstant fart, radius r og omløbstid T .

a er størrelsen af accelerationen.

$$v = \frac{2 \cdot \pi \cdot r}{T}$$

$$a = \frac{v^2}{r} = \frac{4 \cdot \pi^2}{T^2} \cdot r$$

BEVÆGELSESMÆNGDE OG KRAFT

Bevægelsesmængde

p er en partikels bevægelsesmængde i en given retning.
 m er partiklens masse, og v er dens hastighed i den givne retning.

$$p = m \cdot v$$

Newton's 2. lov

F er den samlede kraft på en partikel i en given retning.
 m er partiklens masse, og a er dens acceleration i den givne retning.

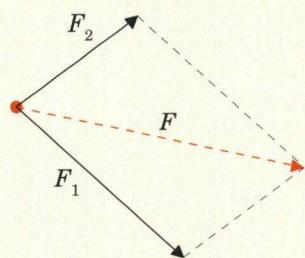
$$F = m \cdot a$$

Bevægelsesmængde og kraft

Δp er tilvæksten i en partikels bevægelsesmængde i en given retning i et tidsrum Δt . F er den samlede kraft på partiklen i den givne retning.

$$\Delta p = F \cdot \Delta t$$

Kræfters addition

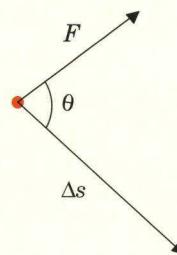

To enkeltkræfter F_1 og F_2 kan erstattes af en samlet kraft F .

Den samlede krafts størrelse og retning bestemmes ved kræfternes parallelogram.

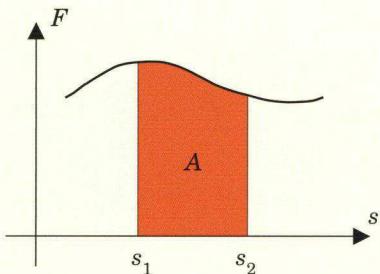
ARBEJDE OG ENERGI

Arbejde

$$A = F \cdot \Delta s \cdot \cos(\theta)$$

A er det arbejde, som en konstant kraft F udfører på en partikel, der forskydes strækningen Δs i en retning, som danner vinklen θ med kraftens retning.

$$A = \int_{s_1}^{s_2} F(s) \, ds$$

Det arbejde, som en varierende kraft udfører på en partikel, der forskydes i kraftens retning fra stedet s_1 til stedet s_2 , er lig arealet under (s, F) -grafen fra s_1 til s_2 .

Ydre krafts arbejde

A_{ydre} er den samlede ydre krafts arbejde på et system.
 ΔE er tilvæksten i systemets energi.

$$A_{\text{ydre}} = \Delta E$$

Kinetisk energi

E_{kin} er den kinetiske energi af en partikel med masse m og fart v .

$$E_{\text{kin}} = \frac{1}{2} \cdot m \cdot v^2$$

Den samlede krafts arbejde på en partikel

A er den samlede krafts arbejde på en partikel.
 ΔE_{kin} er tilvæksten i partiklens kinetiske energi.

$$A = \Delta E_{\text{kin}}$$

Mekanisk energi

E_{mek} er den mekaniske energi af en partikel, der har den kinetiske energi E_{kin} og den potentielle energi E_{pot} .

$$E_{\text{mek}} = E_{\text{kin}} + E_{\text{pot}}$$

For et isoleret system uden gnidning og luftmodstand er den mekaniske energi bevaret.

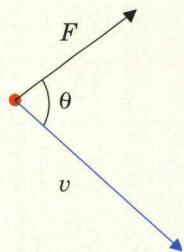
EFFEKT

Effekt

P er den effekt, hvormed der omsættes energi.
 ΔE er den energi, der omsættes i tidsrummet Δt .

$$P = \frac{\Delta E}{\Delta t}$$

En krafts effekt

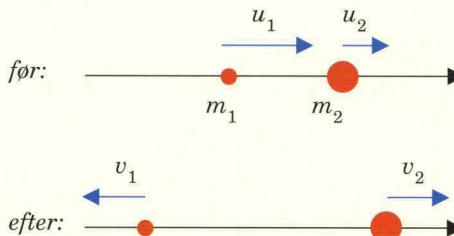
$$P = F \cdot v \cdot \cos(\theta)$$

P er den effekt, hvormed en kraft F udfører arbejde på en partikel, når kraften danner vinklen θ med partiklens hastighed.

v er partiklens fart.

STØD

Bevarelse af bevægelsesmængde

$$m_1 \cdot u_1 + m_2 \cdot u_2 =$$

$$m_1 \cdot v_1 + m_2 \cdot v_2$$

Ved et stød mellem to partikler er den samlede bevægelsesmængde bevaret langs enhver retning.

I et centralt stød bevæger partiklerne sig langs samme rette linje før og efter stødet.

I et elastisk stød er den kinetiske energi bevaret.

I et fuldstændig uelastisk stød har partiklerne efter stødet samme hastighed.

TYNGDEKRAFT

Tyngdekraft

F_t er størrelsen af tyngdekraften på et legeme med massen m i et tyngdefelt med tyngdeaccelerationen g .

$$F_t = m \cdot g$$

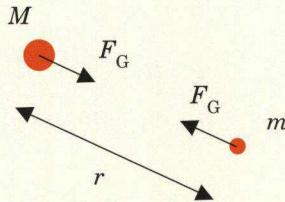
Potentiel energi i et homogent tyngdefelt

E_{pot} er den potentielle energi af en partikel med massen m i højden h over nulniveauet i et tyngdefelt med tyngdeaccelerationen g .

$$E_{pot} = m \cdot g \cdot h$$

GRAVITATION

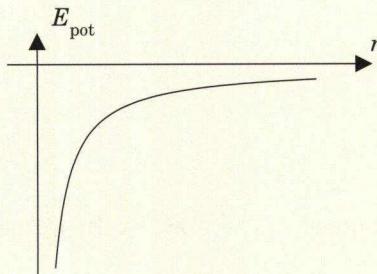
Gravitationskraft

$$F_G = G \cdot \frac{m \cdot M}{r^2}$$

F_G er størrelsen af gravitationskraften mellem to partikler med masserne m og M i afstanden r fra hinanden.
 G er gravitationskonstanten.

Potentiel energi i et gravitationsfelt

$$E_{\text{pot}} = -G \cdot \frac{m \cdot M}{r}$$

E_{pot} er den potentielle energi af to partikler med masserne m og M i afstanden r fra hinanden.
Nulpunktet er valgt i det uendeligt fjerne.
 G er gravitationskonstanten.

ELASTISK KRAFT

Hookes lov

F er størrelsen af en elastisk kraft på en partikel, der befinder sig i afstanden x fra ligevægtsstillingen.
Kraften er rettet mod ligevægtsstillingen.
 k er fjederkonstanten.

$$F = k \cdot x$$

Potentiel energi i et system med en elastisk kraft

E_{pot} er den potentielle energi af en partikel, der befinder sig i afstanden x fra ligevægtsstillingen.
 k er fjederkonstanten.

$$E_{\text{pot}} = \frac{1}{2} \cdot k \cdot x^2$$

HARMONISK SVINGNING

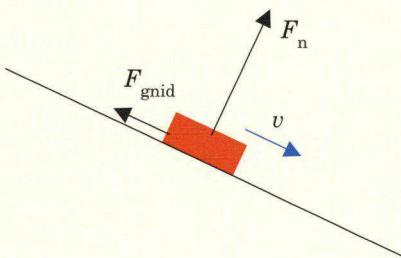
Svingningstid

T er svingningstiden for en partikel med masse m , som udfører en harmonisk svingning under påvirkning af en elastisk kraft.
 k er fjederkonstanten.

$$T = 2 \cdot \pi \cdot \sqrt{\frac{m}{k}}$$

GNIDNING OG LUFTMODSTAND

Gnidning

$$F_{\text{gnid}} = \mu \cdot F_n$$

F_{gnid} er størrelsen af gnidningskraften mellem to faste flader, der bevæger sig i forhold til hinanden.

F_n er størrelsen af normalkraften, og μ er gnidningskoefficienten.

Luftmodstand

F_{luft} er størrelsen af luftmodstanden på en genstand, som bevæger sig gennem luften med fartan v .
 ρ er luftens densitet, A er genstandens største tværsnitsareal vinkelret på bevægelsesretningen.
 c_w er formfaktoren.

$$F_{\text{luft}} = \frac{1}{2} \cdot c_w \cdot \rho \cdot A \cdot v^2$$

DENSITET OG OPDRIFT

Densitet

m er massen af en stofmængde med densitet ρ og volumen V .

$$m = \rho \cdot V$$

Archimedes' lov

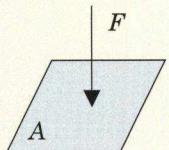
F_{op} er størrelsen af den kraft, opdriften giver på en genstand, der fortrænger volumenet V af en væske eller en gas med densiteten ρ .

g er tyngdeaccelerationen.

$$F_{\text{op}} = \rho \cdot V \cdot g$$

TRYK

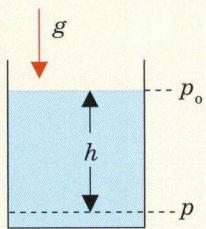
Tryk og kraft

F er kraften på en flade med arealet A , der er påvirket af trykket p .

$$p = \frac{F}{A}$$

Trykket i en væskesøje

p er trykket i en væskesøje i dybden h under overfladen.
 p_0 er trykket ved overfladen.
 ρ er densiteten af væsken, og
 g er tyngdeaccelerationen.

$$p = p_0 + \rho \cdot g \cdot h$$

Trykket i en gassøje

p er trykket i en gassøje i højden h over bunden.
 p_B er trykket ved bunden. ρ er densiteten af gassen, og
 g er tyngdeaccelerationen.

$$p = p_B - \rho \cdot g \cdot h$$

Kosmologi

Hubbleloven

v_0 er en galakses nuværende fart væk fra os.
 r_0 er den nuværende afstand til galaksen, og H_0 er Hubble konstanten.

$$v_0 = H_0 \cdot r_0$$

Rødforskydning for en galakse

z er rødforskydningen for en galakse. λ_{obs} er den bølgelængde, der observeres for en spektrallinje i strålingen fra galaksen. Laboratoriebølgelængden λ_{lab} er den bølgelængde, der observeres for den tilsvarende spektrallinje i laboratoriet.

$$z = \frac{\lambda_{\text{obs}} - \lambda_{\text{lab}}}{\lambda_{\text{lab}}}$$

Universets udvidelse

r_0 er den nuværende afstand til en galakse med rødforskydning z .
Da den nu modtagne stråling blev udsendt fra galaksen, var afstanden til galaksen r_e .

$$r_0 = r_e \cdot (1 + z)$$

Flughastighed for nære galakser

v_0 er en galakses nuværende fart væk fra os.
 z er galaksens rødforskydning, og c er lysets fart.

$$v_0 = c \cdot z, z < 0,1$$

Tabeller

KONSTANTER

Lysets fart i vacuum	c	$299\,792\,458 \frac{\text{m}}{\text{s}} \approx 3,00 \cdot 10^8 \frac{\text{m}}{\text{s}}$
Avogadro konstanten	N_A	$6,0221 \cdot 10^{23} \text{ mol}^{-1}$
Elementarladdningen	e	$1,6022 \cdot 10^{-19} \text{ C}$
Gravitationskonstanten	G	$6,674 \cdot 10^{-11} \frac{\text{N} \cdot \text{m}^2}{\text{kg}^2}$
Planck konstanten	h	$6,6261 \cdot 10^{-34} \text{ J} \cdot \text{s}$
Coulomb konstanten	k_C	$8,9876 \cdot 10^9 \frac{\text{N} \cdot \text{m}^2}{\text{C}^2}$
Elektronens masse	m_e	$9,1094 \cdot 10^{-31} \text{ kg} =$ $0,000\,548\,580 \text{ u}$
Protonens masse	m_p	$1,6726 \cdot 10^{-27} \text{ kg} =$ $1,007\,276\,467 \text{ u}$
Neutronens masse	m_n	$1,6749 \cdot 10^{-27} \text{ kg} =$ $1,008\,664\,916 \text{ u}$

Jordens masse	M_J	$5,974 \cdot 10^{24} \text{ kg}$
Jordens middelradius	R_J	$6,373 \cdot 10^6 \text{ m}$
Jordens middelafstand til Solen	r_J	$1,496 \cdot 10^{11} \text{ m}$
Solens masse	M_S	$1,989 \cdot 10^{30} \text{ kg}$
Månenens masse	M_M	$7,348 \cdot 10^{22} \text{ kg}$
Månenens middelafstand til Jorden	r_M	$3,844 \cdot 10^8 \text{ m}$

Tyngdeaccelerationen i Danmark	g	$9,82 \frac{\text{m}}{\text{s}^2}$
Lydens fart i luft ved 20 °C	v_{20}	$343 \frac{\text{m}}{\text{s}}$
Hubble konstanten	H_0	$71 \frac{\text{km/s}}{\text{Mpc}} = 21 \frac{\text{km/s}}{10^6 \text{ ly}} =$ $2,3 \cdot 10^{-18} \text{ s}^{-1} = 7,2 \cdot 10^{-11} \text{ år}^{-1}$

DEKADISKE PRÆFIKSER

Værdi	Navn	Symbol	Værdi	Navn	Symbol
10^1	deca	da	10^{-1}	deci	d
10^2	hekto	h	10^{-2}	centi	c
10^3	kilo	k	10^{-3}	milli	m
10^6	mega	M	10^{-6}	micro	μ
10^9	giga	G	10^{-9}	nano	n
10^{12}	tera	T	10^{-12}	pico	p
10^{15}	peta	P	10^{-15}	femto	f
10^{18}	exa	E	10^{-18}	atto	a
10^{21}	zetta	Z	10^{-21}	zepto	z
10^{24}	yotta	Y	10^{-24}	yocto	y

SI-ENHEDER

Størrelse	Navn på enhed	Symbol for enhed	Omregning
længde	meter	m	grundenhed
masse	kilogram	kg	grundenhed
tid	sekund	s	grundenhed
strømstyrke	ampere	A	grundenhed
stofmængde	mol	mol	grundenhed
temperatur	kelvin	K	grundenhed
frekvens	hertz	Hz	$1 \text{ Hz} = 1 \text{ s}^{-1}$
kraft	newton	N	$1 \text{ N} = 1 \frac{\text{kg} \cdot \text{m}}{\text{s}^2}$
tryk	pascal	Pa	$1 \text{ Pa} = 1 \frac{\text{N}}{\text{m}^2}$
energi	joule	J	$1 \text{ J} = 1 \text{ N} \cdot \text{m}$
effekt	watt	W	$1 \text{ W} = 1 \frac{\text{J}}{\text{s}}$
elektrisk ladning	coulomb	C	$1 \text{ C} = 1 \text{ A} \cdot \text{s}$
elektrisk spændingsfald	volt	V	$1 \text{ V} = 1 \frac{\text{J}}{\text{C}}$
resistans	ohm	Ω	$1 \text{ } \Omega = 1 \frac{\text{V}}{\text{A}}$
aktivitet	becquerel	Bq	$1 \text{ Bq} = 1 \text{ s}^{-1}$
magnetfelt	tesla	T	$1 \text{ T} = 1 \frac{\text{N}}{\text{A} \cdot \text{m}}$

ANDRE ENHEDER

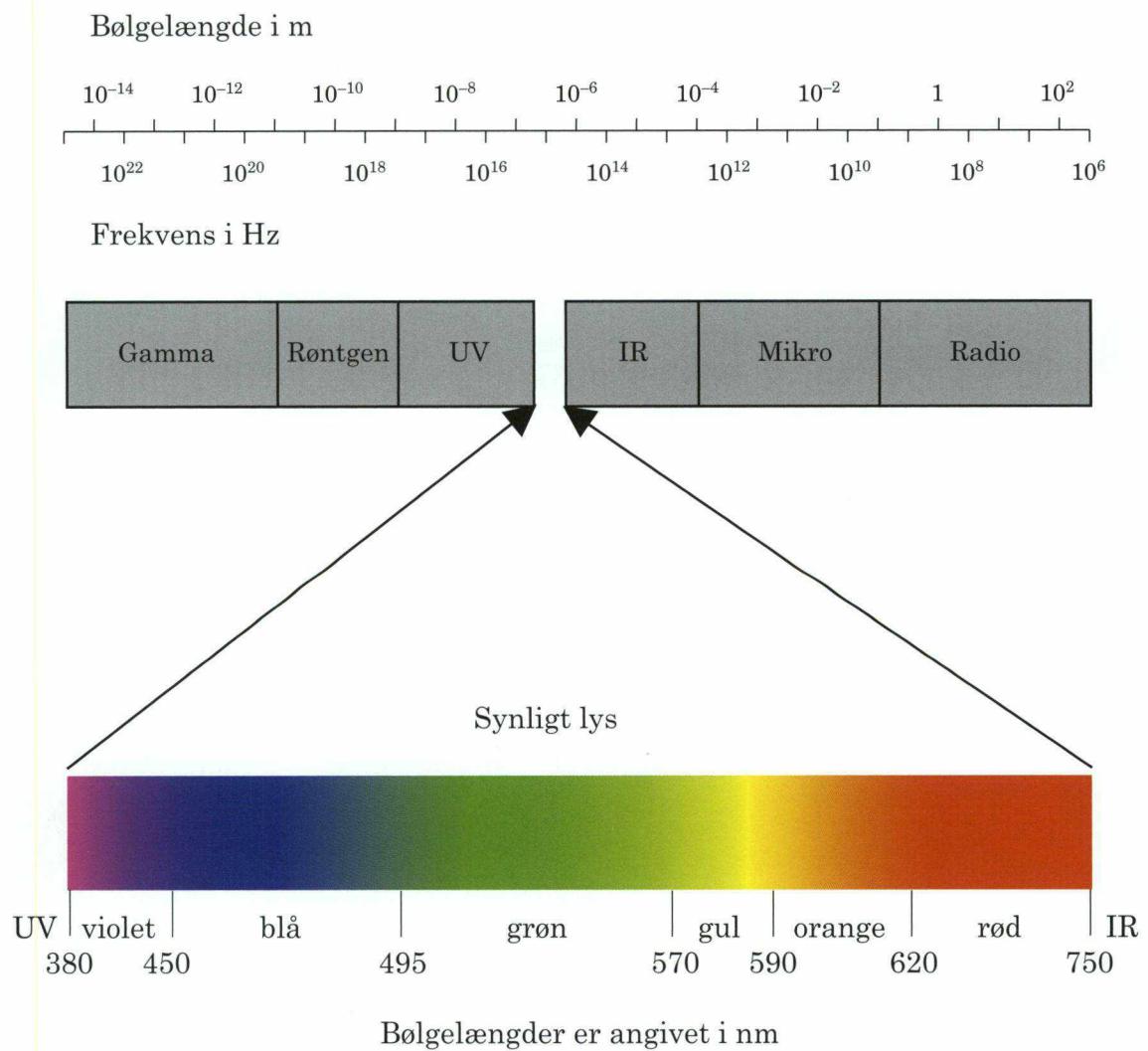
Størrelse	Navn på enhed	Symbol for enhed	Omregning
længde	lysår	ly	$1 \text{ ly} = 9,4607 \cdot 10^{15} \text{ m}$
	parsec	pc	$1 \text{ pc} = 3,0857 \cdot 10^{16} \text{ m}$
	astronomisk enhed	AE	$1 \text{ AE} = 1,4960 \cdot 10^{11} \text{ m}$
volumen	liter	L	$1 \text{ L} = 1 \cdot 10^{-3} \text{ m}^3$
masse	atommasseenhed	u	$1 \text{ u} = 1,6605 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$
	ton	t	$1 \text{ t} = 1 \cdot 10^3 \text{ kg}$
tid	år	år	$1 \text{ år} = 365,25 \text{ dage}$
energi	elektronvolt	eV	$1 \text{ eV} = 1,6022 \cdot 10^{-19} \text{ J}$
	kilowatttime	kWh	$1 \text{ kWh} = 3,6 \cdot 10^6 \text{ J}$
	energiækvivalent	$u \cdot c^2$	$1 \text{ u} \cdot c^2 = 1,4924 \cdot 10^{-10} \text{ J}$ $= 931,49 \text{ MeV}$
fart		$\frac{\text{km}}{\text{h}}$	$1 \frac{\text{m}}{\text{s}} = 3,6 \frac{\text{km}}{\text{h}}$
densitet		$\frac{\text{g}}{\text{cm}^3}$	$1 \frac{\text{g}}{\text{cm}^3} = 1 \frac{\text{g}}{\text{mL}}$ $= 1 \cdot 10^3 \frac{\text{kg}}{\text{m}^3}$
tryk	atmosfære	atm	$1 \text{ atm} = 101,325 \text{ kPa}$

STOFEGENSKABER

	Densitet ρ	Specifik varmekapacitet c_p	Specifik smeltevarme L_s	Specifik fordampningsvarme L_f
vand, 20 °C	998 $\frac{\text{kg}}{\text{m}^3}$	4,182 $\frac{\text{kJ}}{\text{kg} \cdot \text{K}}$	—	—
vand, 100 °C	—	—	—	2 257 $\frac{\text{kJ}}{\text{kg}}$
is, 0 °C	917 $\frac{\text{kg}}{\text{m}^3}$	2,10 $\frac{\text{kJ}}{\text{kg} \cdot \text{K}}$	334 $\frac{\text{kJ}}{\text{kg}}$	—
luft, 20 °C *)	1,205 $\frac{\text{kg}}{\text{m}^3}$	1,005 $\frac{\text{kJ}}{\text{kg} \cdot \text{K}}$	—	—

*) ved 101,3 kPa

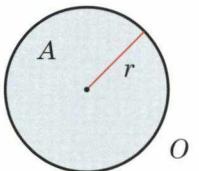
DET ELEKTROMAGNETISKE SPEKTRUM

Der findes ingen standard for tildeling af farver og bølgelængder til synligt lys.

AREAL OG VOLUMEN

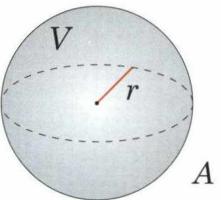
CIRKEL

Omkreds $O = 2\pi \cdot r$

Areal $A = \pi \cdot r^2$

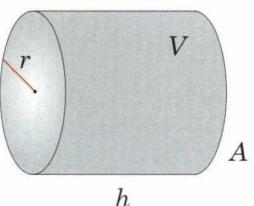
KUGLE

Overfladeareal $A = 4\pi \cdot r^2$

Volumen $V = \frac{4}{3}\pi \cdot r^3$

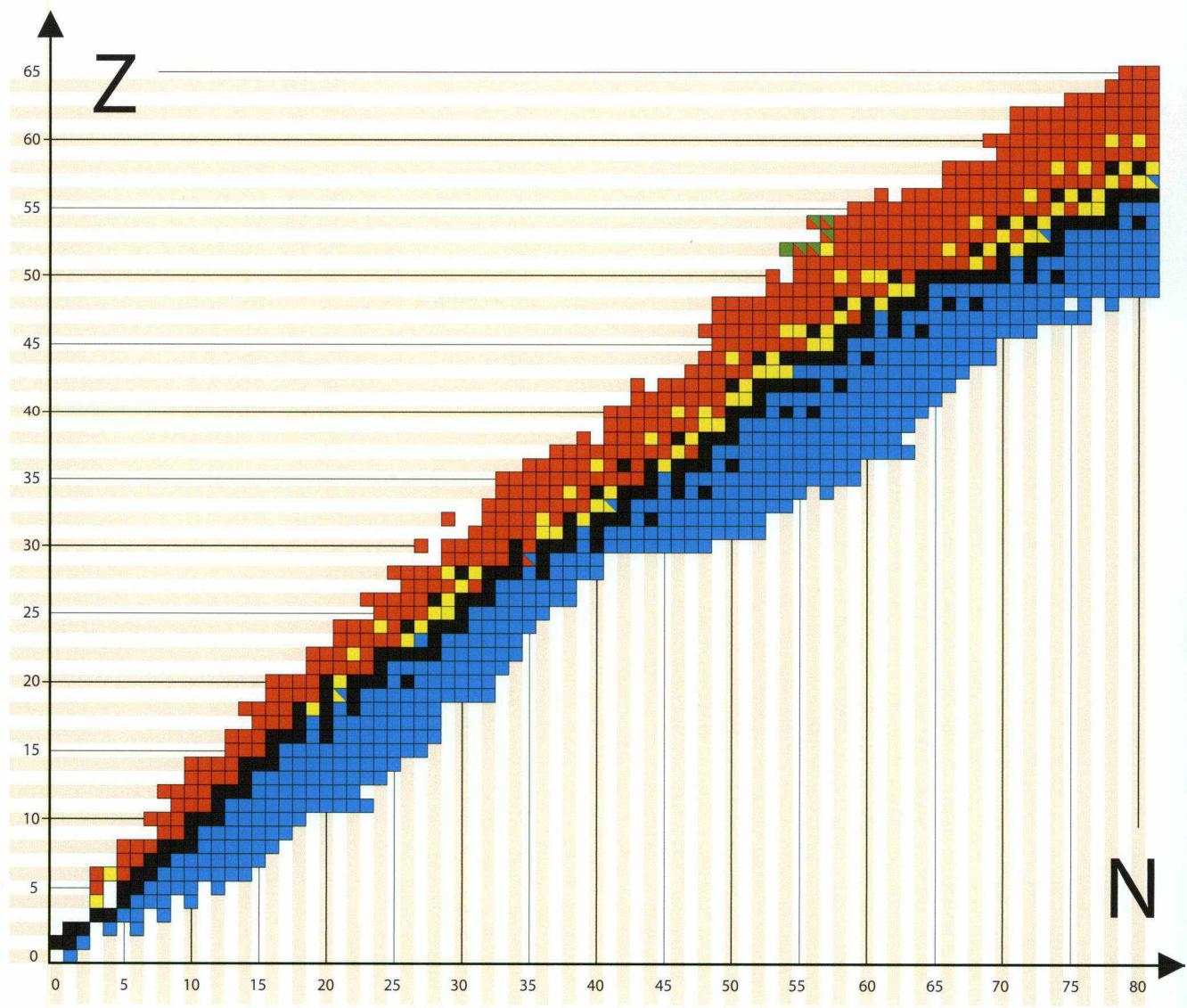
CYLINDER

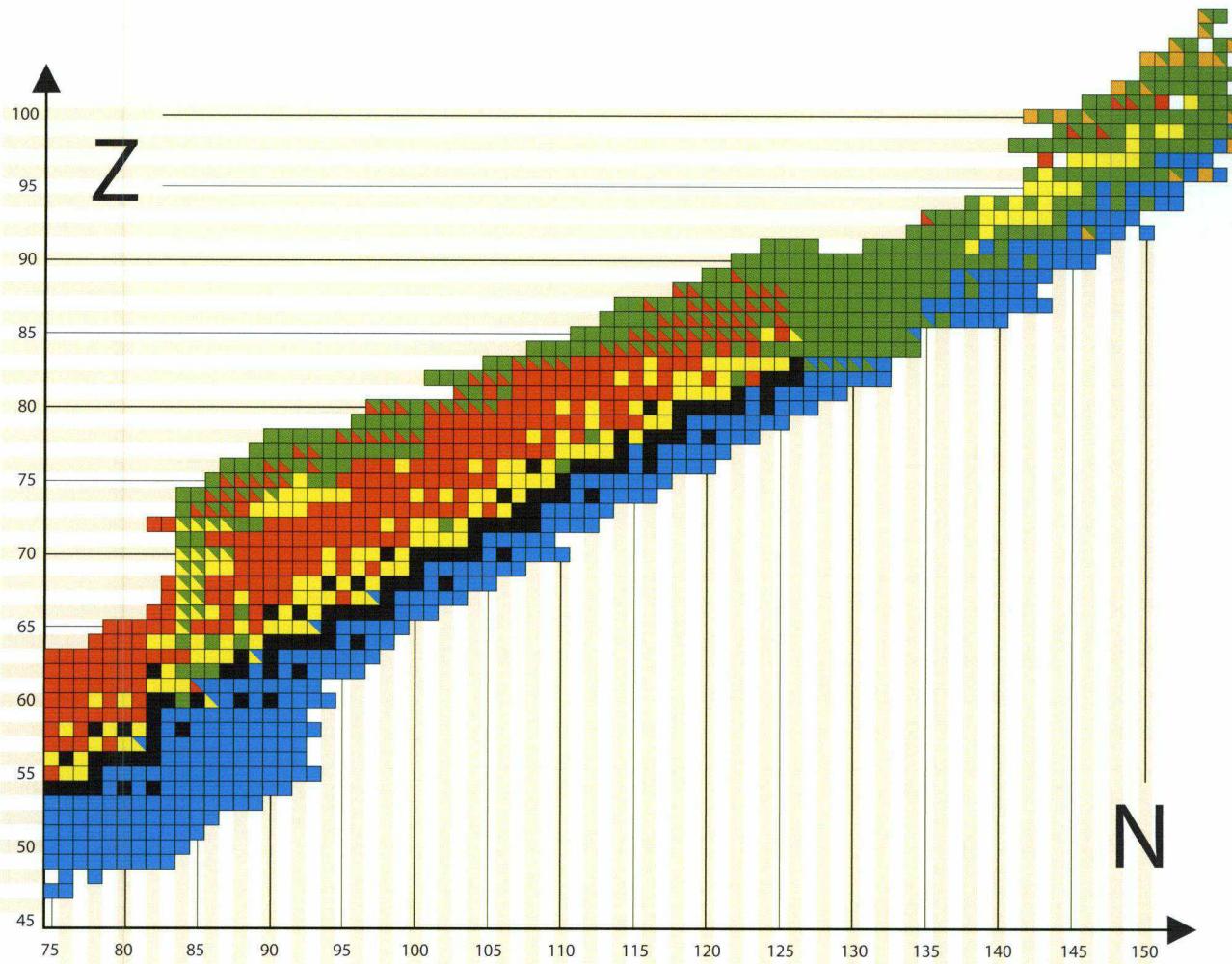

Overfladeareal $A = 2\pi \cdot r^2 + 2\pi \cdot r \cdot h$

Volumen $V = \pi \cdot r^2 \cdot h$

Kernekort

- stabil
- β^+
- elektronindfangning (EC)
- β^-
- α
- spontan fission

Grundstoffersne

1,00794	
1 H	
0,082 g/L *)	

Hydrogen

6,941	9,01218
3 Li	4 Be
0,533	1,846

Lithium Beryllium

22,989768	24,3050
11 Na	12 Mg
0,966	1,738

Natrium Magnesium

39,0983	40,078	44,955910	47,88	50,9415	51,996	54,93805	55,847	58,9332
19 K	20 Ca	21 Sc	22 Ti	23 V	24 Cr	25 Mn	26 Fe	27 Co
0,862	1,53	2,992	4,508	6,09	7,194	7,473	7,873	8,86
Kalium	Calcium	Scandium	Titan	Vanadium	Krom	Mangan	Jern	Kobolt
85,4678	87,62	88,90585	91,224	92,90638	95,94	(97,9072)	101,07	102,90550
37 Rb	38 Sr	39 Y	40 Zr	41 Nb	42 Mo	43 Tc	44 Ru	45 Rh
1,533	2,583	4,475	6,507	8,578	10,222	11,496	12,36	12,42
Rubidium	Strontium	Yttrium	Zirkon	Niobium	Molybdæn	Tecnetium	Ruthenium	Rhodium
132,9054	137,33	*	178,49	180,9479	183,84	186,207	190,23	192,22
55 Cs	56 Ba	*	72 Hf	73 Ta	74 W	75 Re	76 Os	77 Ir
1,93	3,594		13,276	16,67	19,254	21,023	22,58	22,55
Cæsium	Barium		Hafnium	Tantal	Wolfram	Rhenium	Osmium	Iridium
(223,019)	(226,0254)	**	104 Rf	105 Db	106 Sg	107 Bh	108 Hs	109 Mt
Francium	Radium		Rutherfordium	Dubnium	Seaborgium	Bohrium	Hassium	Meitnerium

*	138,9055	140,115	140,90765	144,24	(144,9127)	150,36	151,965
	57 La	58 Ce	59 Pr	60 Nd	61 Pm	62 Sm	63 Eu
	6,174	6,711	6,779	7,01	7,22	7,536	5,248
	Lanthan	Cerium	Praseodym	Neodym	Promethium	Samarium	Europium
**	(227,028)	232,0381	(231,0359)	238,0289	(237,0482)	(244,0642)	(243,061)
	89 Ac	90 Th	91 Pa	92 U	93 Np	94 Pu	95 Am
	10,06	11,725	15,37	19,05	20,45	19,814	13,67
	Actinium	Thorium	Protactinium	Uran	Neptunium	Plutonium	Americium

Atommasse / u
Atomnr. Symbol
Densitet / 10³ kg/m³
Navn

*) ved 25 °C
og 101,325 kPa

periodesystem

4,002602
2 He
0,164 g/L *) Helium

10,811 5 B 2,466 Bor	12,011 6 C 2,266 Carbon	14,00674 7 N 1,145 g/L *) Nitrogen	15,9994 8 O 1,308 g/L *) Oxygen	18,998403 9 F 1,553 g/L *) Fluor	20,1797 10 Ne 0,825 g/L *) Neon
26,98154 13 Al 2,698 Aluminium	28,0855 14 Si 2,329 Silicium	30,973762 15 P 1,82 (gult) Fosfor	32,066 16 S 2,086 Svovl	35,453 17 Cl 2,898 g/L *) Klor	39,948 18 Ar 1,633 g/L *) Argon
58,6934 28 Ni 8,907 Nikkel	63,546 29 Cu 8,933 Kobber	65,39 30 Zn 7,135 Zink	69,723 31 Ga 5,905 Gallium	72,61 32 Ge 5,323 Germanium	74,9216 33 As 5,776 Arsen
106,42 46 Pd 11,995 Palladium	107,8682 47 Ag 10,5 Sølv	112,411 48 Cd 8,647 Cadmium	114,818 49 In 7,29 Indium	118,710 50 Sn 7,285 Tin	121,757 51 Sb 6,692 Antimon
195,08 78 Pt 21,5 Platin	196,9665 79 Au 19,281 Guld	200,59 80 Hg 13,546 Kviksølv	204,3833 81 Tl 11,871 Tallium	207,2 82 Pb 11,343 Bly	208,9804 83 Bi 9,803 Bismuth
					(208,9824)
					(209,987)
					(222,0176)
110 Ds Darmstadtium	111 Rg Roentgenium				

157,25 64 Gd 7,87 Gadolinium	158,92534 65 Tb 8,267 Terbium	162,50 66 Dy 8,531 Dysprosium	164,93032 67 Ho 8,797 Holmium	167,26 68 Er 9,044 Erbium	168,93421 69 Tm 9,325 Thulium	173,04 70 Yb 6,966 Ytterbium	174,967 71 Lu 9,842 Lutetium
(247,070) 96 Cm 13,51 Curium	(247,070) 97 Bk 14,790 Berkelium	(251,080) 98 Cf Californium	(252,082) 99 Es Einsteinium	(257,0951) 100 Fm Fermium	(258,0986) 101 Md Mendelevium	(259,1009) 102 No Nobelium	(260,1054) 103 Lr Lawrencium

ISBN 978-87-7792-045-5

9 788777920455 >